

КВІТИ ПІТЬМИ

Агарон Аппельфельд

Агарон Аппельфельд

Квіти п'ятьми

Переклад з іврити *Віктора Радуцького* та *Оксани Пендерецької*

УДК 82-3
А 76

Аппельфельд, Агарон

Квіти п'їтьми / Агарон Аппельфельд ; пер. з івриту Віктора Радуцького та Оксани Пендерецької. – Чернівці : Книги – XXI, 2020. – 288 с.

ISBN 978-617-614-285-0

«Квіти п'їтьми» – вже другий, після «Катерини», роман відомого ізраїльського письменника Агарона Аппельфельда, що виходить в українському перекладі. Події роману розгортаються в рідних для автора Чернівцях і їхніх околицях на тлі Голокосту. Головних героїв двоє: єврейський хлопчик Гуго й українська повія Мар'яна. Досить простий на сюжетному рівні, цей роман здатен підштовхнути читача до аж ніяк не простих роздумів про природу добра і зла, про перше й останнє кохання, про вірність даному слову і про ціну, яку в часи найбільшої п'їтьми доводиться платити за намагання врятувати бодай одне чуже життя.

Книга видана за підтримки Канадського благодійного фонду
Ukrainian Jewish Encounter / Українсько-Єврейська Зустріч

Ukrainian
Jewish
Encounter

Українсько
Єврейська
Зустріч

Усі права застережено. Відтворювати будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та в будь-який спосіб, зокрема електронно, без письмової згоди правовласників заборонено.

BLOOMS OF DARKNESS
Copyright © 2006, Aharon Appelfeld
All rights reserved

ISBN 978-617-614-285-0

© Книги – XXI, 2020, *видання українською мовою*
© Віктор Радуцький, Оксана Пендерецька, 2020, *переклад*
© Наталія Олійник, 2020, *обкладинка*

ХТО РЯТУЄ ОДНЕ ЖИТТЯ ...

Цей роман – подорож у таємничі, незглибимі царини життя.

Друга світова війна у розпалі. Євреї Міста загнані в гетто. Назва міста в романі не згадується, але, судячи з опису, це Чернівці – рідне місто самого автора, Агарона Аппельфельда.

Депортації із гетто до таборів стають усе інтенсивнішими. Батьки за всяку ціну намагаються рятувати своїх дітей, прилаштовуючи їх у сім'ях довколишніх селян. Після багатьох невдалих спроб знайти прихисток для свого сина Гуго, якому ледь виповнилося одинадцять років, його мати Юлія вирішує довірити долю хлопчика українці Мар'яні – своїй шкільній подрузі, яка тепер займається найдавнішою професією у світі. Так підліток із заможної родини опиняється у темній вузькій комірчині поруч із бордельною кімнатою.

Життя Мар'яни понівечене, але ця добра і все ще приваблює жінка береже хлопчика, ховає його від чужих очей, дбає, щоб він надовго не залишався голодним, хоч і без того розривається між своєю принизливою професією і турботами про хвору матір. Пообіцявши Юлії, що з її сином нічого поганого не станеться, Мар'яна самовіддано захищає своє «цуценятко Гуго», як вона спочатку називає хлопчика. Відтак і Гуго, трохи подорослішавши, стає її лицарем, намагаючись захистити її від негараздів, полеглих її страждань, коли вони удвох утікають у Карпати, де на Мар'яну – як на «прислужницю» окупантів – полюють енкаведисти...

У «закладі» Гуго живе, вслухаючись у все, що відбувається за стінами його комірчини, і намагається осягнути таємниці, багато з яких для нього ще не доступні. Мар'яна іноді розповідає йому про свої родинні проблеми, про свій смуток, біль і гнів, але не може й не хоче розповідати всього. День за днем вона все більше прив'язується до Гуго, він стає їй вкрай потрібен, оскільки

допомагає не втратити гідність і здатність любити. Зайве й говорити про те, наскільки самому Гуго потрібна Мар'яна: без неї він просто не мав би шансів вижити.

Попри все, що ми довідуємося з «Квітів п'їтьми», і все, що залишається в підтексті цього твору, Аппельфельд зрештою написав роман про перше (і на все життя) кохання підлітка – який на наших очах перетворюється на юнака – до чистої Мар'яни. Чистої – всупереч усьому тому, чого їй довелося зазнати. Згадуються слова нашого національного поета Хаїма-Нахмана Бялика, який народився на Житомирщині, похований у Тель-Авіві, а більшу частину свого життя прожив в Україні: «В очах ваших вона повія, а в моїх – вона чиста, непорочна».

Отже, «Квіти п'їтьми» – це роман-притча. Роман про любов і співчуття, про цінності життя, про Пам'ять. Мар'яна, особливо в останніх розділах книги, нерідко говорить про віру в Бога. І, безсумнівно, Бог живе в її серці. Вона безкорисливо, ризикуючи життям, рятує Гуго – агнця, відданого на заклання. Якби Мар'яна була не літературною героїнею, а реальною особою, її ім'я потрапило б до переліку 2573 українців, яким Національний меморіал Катастрофи і Героїзму Ізраїлю присвоїв почесне звання «Праведників народів світу» – людей, які, згідно з Талмудом, врятувавши одне життя, врятували цілий світ.

Наприкінці роману Гуго, знаючи, що довіку вдячно пам'ятатиме свою рятівницю, говорить: «Вона зі мною у всьому, хоч би що я робив, хоч куди би йшов. Минуло багато років відтоді, але вона все ще зі мною, така, якою я її бачив на порозі комірчини».

Буде справедливо, якщо й читач в образі Мар'яни вшанує пам'ять численних і далеко не завжди знаних праведників, які, мабуть, не в усьому були святими, але зуміли в часи нелюдської п'їтьми тоталітаризму зберегти в собі і в інших іскорку людяності.

Віктор Радуцький

Квіти п'ятьми

РОЗДІЛ 1

Завтра Гуго виповниться одинадцять, і на день народження придуть Анна й Отто. Більшість його друзів уже відіслали у віддалені села, а тих, що залишилися, також відішлють найближчим часом. Напруга в гетто зростає з кожним днем, проте ніхто не плаче. Діти, звісно, здогадуються, що на них чекає. Батьки приховують свої почуття, щоб не сіяти страх, та ні дверям, ні вікнам несила стримуватися. Вони затраскуються самі або ж від різкого й нервового удару. Вітер лютує в завулках.

Гуго теж збиралися відправити в гори кілька днів тому, але селянин, який мав узяти його, так і не приїхав. А тим часом наближався день народження, і мама вирішила влаштувати свято, щоб Гуго запам'ятав свій дім і батьків. «Хтозна, що нам судилося? І хтозна, коли ми знову побачимося?» – думала вона.

Аби потішити Гуго, мама придбала у друзів, уже призначених до депортації, три книжки Жуля Верна і том Карла Мая. Якщо Гуго поїде в гори, то візьме їх із собою. Вона збиралася додати також доміно, шахи і ту книгу, що читає йому перед сном. Гуго не раз уже обіцяв, що в горах читатиме, розв'язуватиме приклади і задачки з арифметики, а вечорами писатиме мамі листи. Мама, ледве стримуючи сльози, намагається говорити звичайним голосом.

На свято, крім батьків Анни й Отто, запросили й батьків дітей, яких уже відіслали в гори. Один із гостей приніс акордеон.

Всі старалися приховати побоювання й страхи, вдаючи, наче все у світі так, як і повинно бути. Отто приніс дорогий подарунок: авторучку, інкрустовану перламутром, а Анна – плитку шоколаду і халву. Діти дуже зраділи солодошам, і навіть батьки на мить забули про горе. Проте акордеон чомусь не зумів підняти всім настрій. Акордеоніст щодуху намагався розвеселити присутніх, але звуки, що їх він видобував із інструмента, лише посилювали смуток. Та, незважаючи на це, всі дуже старалися не говорити про «акції» й «робочі роти», відправлені в місця, про які ніхто й не чув. Не згадували ні сиротинець, ні притулок для старих, мешканців яких вивезли без жодного попередження, і, звісно ж, ані слова про батька Гуго, якого минулого місяця схопили, й відтоді про нього нічого не відомо... Коли всі розійшлися, Гуго запитав:

– Мамо, а коли я поїду в гори?

– Я не знаю... Намагаюся знайти будь-яку можливість.

Гуго не розуміє цього «намагаюся знайти будь-яку можливість». Він пробує уявити своє життя без мами. У тому житті він повинен уважно слухати і точно все виконувати. Мама часто повторює:

– Не можна бути розніженим. Ти мусиш робити все, що від тебе вимагатиметься. Мама зі свого боку зробить усе, щоби приїхати і навідати тебе, але це від неї не залежить. Нас пошлють у різні місця. У кожному разі ти не повинен надто сильно сподіватися і чекати на мене. Якщо тільки зможу – обов'язково приїду.

– І тато приїде?

Серце матері стиснулося від болю:

– Ми про тата нічого не чули відтоді, як його забрали на роботу.

– А де він?

– Бог святий знає...

Гуго зауважив, що відколи почалися «акції», мама часто каже: «Бог святий знає». Ці слова – один із виявів її відчаю. І взагалі, з початком «акцій» життя стало таємничим. Мама намагається пояснити і заспокоїти, та все довкола постійно нагадує, що тут є жахлива таємниця.

– Куди забирають людей?

– На роботи.

– А коли вони повернуться?

Він уже зауважив: не на всі запитання мама відповідає, як це було раніше. Є запитання, яких вона начебто і не чує. Гуго тим часом зрозумів, що краще не запитувати, а вслухатися у мовчання між словами. Однак допитливий хлопчик, який всього лише кілька місяців тому ходив до школи й робив уроки, не може стриматися і не спитати:

– А коли ж люди повернуться до своїх домівок?

Більшу частину дня Гуго, сидячи на підлозі, грає сам із собою в доміно чи в шахи. Часом приходять Анна. Вона на пів року молодша за Гуго, але на зріст вища. Вона носить окуляри, багато читає, добре грає на піаніно. Гуго дуже хоче вразити її чимось, та сам він не знає, що вчинити. Мама трохи вчила його французької, але і в цьому Анна досягла більшого. Не затиноючись, вона вимовляє довгі французькі фрази, і складається враження, ніби Анна легко може вивчити все, що тільки забажає. Не маючи інших ідей, Гуго дістає з шухляди скакалку і починає стрибати. Зі скакалкою він дає собі раду краще за дівчинку. Анна старається щосили, проте стрибки їй не дуже вдаються.

– Батьки вже знайшли для тебе селянина? – обережно запитав Гуго.

– Ще ні. Селянин, який обіцяв узяти мене, не приїхав.

– От і мій не приїхав.

– Нас, вочевидь, вивезуть разом із дорослими.

– Це не має значення, – сказав Гуго і похилив голову, як дорослий. – Тут нічого не вдієш.

Щовечора мама обов'язково читає Гуго. Останньо – історії з Тори. Тора цікава лише релігійним. Однак – о диво! – перед ним постають картини. Авраама він бачить високим, як господар цукерні, що на розі вулиці. Цей кондитер любив дітей, і на того з них, хто опинявся в його володіннях, завжди чекав подарунок. Одного разу, коли мама прочитала про жертвоприношення Ісаака, Гуго здивовано запитав:

– Це було насправді чи це лише казка?

– Це історія, яка розповідає про те, що було дуже-дуже давно, – обережно відповіла мама.

Гуго дуже втішився дивовижному спасінню Ісаака, але пожалів ягня, що зав'язло в гущавині й було принесене в жертву замість Ісаака.

– А чому оповідь про Ісаака обривається, і невідомо, що ж було далі?

– А ти спробуй уявити сам, – порадила мама.

І її порада, виявляється, діє. Гуго заплющує очі, і перед ним постають зелені Карпатські гори. Авраам, високий, до пари горам, та його син – маленький Ісаак – рухаються повільно, і ягнятко також тягнеться за ними, голова його низько похилена, наче знає воно долю свою...

РОЗДІЛ 2

Наступного дня прибув селянин і вночі забрав Анну. Серце Гуго стислося, коли він почув про це. Більшість його товаришів уже в горах, і тільки він залишився. Мама часто повторює, що невдовзі й для нього знайдеться місце. Іноді йому здається, що діти всім набридли, і тому їх відсилають.

– Мамо, чому дітей відсилають у гори? – не стримався він і запитав.

– Гетто – небезпечне місце, хіба ти не бачиш?

Гуго знав, що гетто небезпечне, дня не минуло без хапання людей на вулицях і відправки «транспортів». Дорога до залізничної станції завжди забита людьми, вони згинаються під тягарем наплічників і рухаються ледве-ледве. Солдати й жандарми підганяють їх ударами батогів. Нещасні люди, вигнані зі своїх домівок, згромаджуються в купу, хтось падає під ударами. Гуго розуміє, що його питання: «Чому дітей відсилають у гори?» – було просто дурним, і шкодує, що не зміг стриматися.

Щодня мама коротко напучує його. Одне з напучувань вона повторює часто:

– Ти повинен уважно спостерігати за всім, що докола тебе, слухати, але не питати. Незнайомі люди не люблять, коли їм ставлять запитання.

Гуго розуміє, що мати готує його до іншого життя, де її вже не буде. Чомусь йому здається, що останнім часом вона хоче віддалити його від себе. Іноді їй зраджують сили, і вона починає голосно ридати.

Отто потайки пробирається до Гуго, щоб зіграти в шахи. Гуго грає краще і легко перемагає. Програвши, Отто здійснює обидві руки і каже:

– Ти переміг, нічого не вдієш.

Шкода йому Отто, який навіть простої загрози не може розгледіти. Гуго хоче справити йому приємність і каже:

– У горах ти матимеш багато часу потренуватися, і коли ми зустрінемося після війни, ти будеш грати добре.

– У мене немає здібностей.

– Гра не така складна, як тобі здається.

– Для мене це складно.

– Ти повинен підготувати себе до самотнього життя, – хотів було сказати Гуго, але промовчав.

Отто – хлопчик, сповнений песимізму. Він схожий на свою матір, яка часто повторює:

– Є люди, яких війна робить сильнішими. Я ж піднімаю руки і здаюся. Мені бракує сил воювати за шматок хліба. Якщо це життя таке, то я відмовляюся від нього.

Мати Отто – учителька в середній школі. Люди поважають її й сьогодні, навіть у цих жахливих умовах. Іноді вона висловлює думки і припущення, наводить приклади з історії, давньої та сучасної. Але тепер вона знизує плечима і каже:

– Я нічого не розумію. Інший розум прийшов у цей світ.

Гуго запам'ятовує все, що бачать його очі: і людей, які в паніці забігають до будинку, повідомляючи страшні новини, і тих, що сидять при столі, не зронивши ані звуку. Дім змінився до невпізнання. Віконниці зачинені, і фіранки лише згущують темряву. З вузького віконця, що виходить на подвір'я, видно вулицю, яка веде до вокзалу: нею бредуть люди, вислані з міста. Часом серед них Гуго впізнає когось

із батьків однокласників, а іноді – й тих, із ким недавно ходив до школи. В глибині душі він знає, що його доля нічим не ризнитиметься від їхньої. Вночі він із головою накривається ковдрою, впевнений, що наразі він у безпеці.

Люди виходять і входять у дім, не постукавши, не питаючи дозволу, як це було, коли помер дідусь Гуго. Мама зустрічає всіх привітно, але не може запропонувати ані філіжанки чаю, ані склянки лимонаду.

– Немає в мене нічого, що я могла би вам запропонувати, – каже вона і чомусь підносить обидві руки.

Я запам'ятаю дім з усіма його закапелками, та понад усе я запам'ятаю маму. Вона без тата розгублена, вона щосили намагається робити все можливе, бігає всюди у пошуках селянина, який візьме мене в гори.

– Звідки нам знати, що він людина порядна? – питає мама у відчаї.

– Так кажуть, – відповідають їй...

Ніхто до ладу нічого не знає, і врешті-решт дітей віддають незнайомим селянам, які приїздять глибокої ночі. Ходять страшні чутки, що селяни, отримавши гроші, здають дітей у поліцію. Через ці чутки деякі батьки нізачо не хочуть віддавати дітей селянам. «Коли дитина з тобою, ти здатен захистити її», – можна почути іноді від переляканого батька. Гуго ж чомусь геть не боїться. Можливо, тому, що влітку він їздить у село до дідуся й бабусі, часом залишаючись у них на цілий тиждень. Він любить кукурудзяні поля й луки, на яких пасуться плямисті корови. Дід – високий, спокійний, подібний до інших селян, вельми малослівних. Самому Гуго життя серед селян видається буттям, сповненим дивовижного спокою. У нього будуть собака і кінь, він годуватиме їх, доглядатиме. Адже він завжди любив тварин, але батьки не дозволяли йому завести собаку. А тепер він житиме на природі, як селяни, що дрімають ополудні в затінку дерев.

Щоночі, дотримуючись застережних заходів, вони з мамою спускаються до пивниці й там сплять. Ночами солдати й жандарми вдираються до будинків і хапають дітей. Багатьох дітей уже схопили... У пивниці зимно, та якщо закутатися в ковдру, холод не пробирає до кісток.

Отто потайки пробрався до нього і розповів, що Анна щасливо дісталася гірського села, і від неї навіть прийшов лист. Кожен лист від тих, хто дістався гір, – це маленька перемога. Ті, що сумніваються, звісно, з гіркотою говорять: «Хтозна, в яких умовах написані ці листи? Адже селяни, які їх доправили, попросили ще грошей. І не так уже вони й люблять людей... Гроші подобаються їм набагато більше...»

Гуго дослухається до скептиків, але йому хочеться сказати Отто: «Не можна бути таким песимістом. Песимізм робить нас слабкими. Ти мусиш бути сильним і підтримувати матір, вселяючи в неї надію». Попервах оптимісти були в більшості, та в останні тижні їх уже меншість. Люди мають за ніщо надії оптимістів, ставляться до них із виразною зневагою.

Цієї ночі мати зізналася, що їй не вдалося знайти селянина, готового сховати Гуго. Якщо не буде вибору, вона віддасть його Мар'яні.

Мар'яна – українка, яка вчилася з мамою в одній школі. Ще в юності вона покинула навчання, зірвалася і як з горба покотилася. «Що значить “зірвалася і як з горба покотилася”?» – запитував себе Гуго. Віз, буває, зривається зі схилу і з гуркотом падає у прірву. Але ж людина, що зірвалася, жодного гуркоту не спричиняє.

Гуго любить вслухатися в слова. Є слова, саме звучання яких роз'яснює йому зміст. Хоча є й такі, за якими жодних картинок Гуго не бачить. Вони не викликають зорових образів. Іноді Гуго питає матір про значення того чи іншого слова. Мама дуже старається визначити якнайточніше, та їй не завжди вдається створити образ зі слова. А тим

часом до будинку увійшла мамина кузина Фріда з новиною. О, Фріда – це особлива історія. Всі говорять про неї, але якось насмішливо. Вона двічі виходила заміж, а тепер живе з парубком-українцем, набагато молодшим за неї.

– Юліє, не хвилюйся, мій друг готовий узяти вас до себе в село. Там можна чудово сховатися.

Мати приголомшена. Вона обіймає Фріду й каже:

– Я вже й не знала, що мені робити.

– Не впадай у відчай, любя, – каже Фріда, радіючи, що сім'я знову приймає її.

Фріда – жінка приємна, одягається вельми своєрідно, і скандали з її приводу виникають один за одним. Через розпусний спосіб життя Фріди родина від неї віддалилася. Навіть мама, що допомагає людям, які опинилися в біді, не виявила до неї милосердя.

Фріда знову й знову хвалить свого друга, готового ризикувати заради неї та її родини.

– Тільки українці можуть урятувати, якщо захочуть, – каже вона, радіючи, що може допомогти своїй сім'ї, яка стільки років її не визнавала.

Мама дякує Фріді, постійно повторюючи:

– Я вже була зовсім у відчаї...

– Не можна впадати у відчай, – каже Фріда, і відчувається, що цю фразу вона повторювала подумки всі останні роки й нарешті тепер може довести, що відчай – це воістину лише міраж.

– Завжди є вихід. Завжди є хтось, хто тебе любить, слід лише набратися терпіння й чекати...

Гуго дивиться на Фріду. Її обличчя зовсім близько. І раптом, на свій подив, він зауважує, що вона чимось дуже-дуже скидається на дівчинку.

РОЗДІЛ 3

Гетто поступово порожніло. Тепер хапають старих і дітей на вулицях і в домах. Більшу частину дня Гуго проводить у темній пивниці, читає і грає в шахи при світлі гасника. Густа темрява занурює його у сон. Уві сні він втікає від жандармів, видирається на дерево, але врешті-решт падає в глибоку яму.

Прокидаючись, він тішиться, що падіння не завдало йому болю.

Раз на дві-три години до нього спускається мама. Вона приносить Гуго окраєць хліба із соняшниковою олією, а іноді – яблуко чи грушу. Гуго знає, що вона відриває від себе, тільки б йому дісталось побільше. Він хоче поділитися, але вона відмовляється навідріз.

І знову «транспорт»: Гуго стояв при вікні й спостерігав за тими, кого виганяли з гетто. Люди штовхалися, голосно кричали, відчайдушно сварилися... У натовпі, стиснутому зусібч охоронцями, вирізнялася колоритна фігура Фріди. На ній була квітчаста сукня, волосся скуйовджене, і навіть здалеку було помітно, що тлум чомусь викликає у неї сміх. Вона махала солом'яним капелюхом, наче хотіла показати, що її не схопили, а вона з доброї волі вирушає до зони відпочинку.

– Мамо, я бачив Фріду в «транспорті».

– Бути цього не може...

– Але я на власні очі бачив її...

На вечір мама все вже знала: Фріду схопили й повезли, не давши зібратися в дорогу. Велика надія, що її друг-українець дасть їм прихисток, луснула.

Все частіше мама говорить про Мар'яну, яка мешкає за містом, і добиратися до неї, вочевидь, доведеться каналізаційним тунелем. Опівночі стічні води вже не такі інтенсивні. Мама намагається говорити звичним голосом, часом видаючи те, що має відбутися, за пригоду. Гуго розуміє: вона робить це лише для того, щоб заспокоїти його.

– А де Отто?

– Мабуть, він теж ховається в якійсь пивниці, – сказала мама, не вдаючись до пояснень.

Відтоді, як мама відкрила Гуго, що шлях до Мар'яни їм доведеться долати каналізацією, він докладав усіх зусиль, аби викликати в пам'яті образ цієї Мар'яни. Все, що він, напружуючись, міг згадати, це її зріст і довгі руки, що обіймали маму, коли вони зустрічалися. Зустрічі їхні зазвичай були квапливими, мама, траплялося, передавала їй два пакунки, а Мар'яна обіймала маму з усією сердечністю.

– Мар'яна живе в селі? – Гуго намагається бодай щось вивідати у новій невідомості, яка його оточила.

– У передмісті.

– Я зможу гратися на вулиці?

– Мені здається, ні. Мар'яна все тобі пояснить. Ми дружимо ще з дитинства. Вона хороша жінка, але доля не була до неї ласкавою. Ти повинен бути дуже слухняним і робити точно так, як скаже Мар'яна.

Що значить «доля не була до неї ласкавою»? – запитував себе Гуго. Йому важко було уявити високу красиву жінку зажуреною і приниженою. «У кожного своя доля», – сказала мама. Проте і ця фраза, подібно до попередньої, не надто зрозуміла для Гуго.

А тим часом мама спустила в пивницю наплічник і валізу. В наплічник складаються книги, шахи й доміно. У валізі – взуття й одяг.

– Не хвилюйся, Мар'яна про все подбає. Я з нею говорила. Вона тебе любить, – промовила мама тремким голосом.

– А куди ти підеш, мамо?

– Пошукаю сховку в найближчому селі...

Мама більше не читає йому ТАНАХ¹, але коли Гуго тушить гасник, він чує її голос, який кличе його. Ніжний її голос, співучий і тремтливий.

– Ти мусиш поводитись як дорослий, – сказала мама не своїм голосом. Гуго хотів відповісти їй: «Я зроблю все, що скаже мені Мар'яна»... Та йому відібрало мову.

Ночами звуки зовнішнього світу наче знову лунають у пивниці, наповнюючи його жахом. Це плач і голосіння матерів, чиїх дітей схопили. Декотрі відчайдушно сміливі жінки переслідували жандармів, благаючи віддати дитя. Ці благання і плач роз'ятрювали жандармів, і вони оскаженіло били жінок кийками.

Після «акції» з викрадення дітей настає тиша, лише тут і там чути плач, який неможливо спинити.

Гуго дуже чутливий. Усе, що відбувається в будинку й на вулиці, проникає в його душу. Випадково зауважений чийсь вираз обличчя повертається до нього вночі й постає ще чіткіше. Йому важко читати, важко грати в шахи, видіння й глоси переповнюють його.

– А де ж Отто? – безліч разів запитує він матір.

– В одній із пивниць.

Гуго чомусь упевнений, що й Отто схопили, кинули на вантажівку і тепер везуть до України.

---

¹ **ТАНАХ** – акронім на позначення книг, які в християнській традиції входять до Старого Заповіту: Тора (П'ятикнижжя Мойсееве), Невіім (Книги Пророцькі) та Ктувім (Книги Історичні).

Мати сидить, схрестивши ноги, й описує Гуго житло Мар'яни:

– Там є велика кімната, до неї прилягає малесенька комірка. Вдень ти будеш у великій кімнаті, а вночі спатимеш у комірці.

– А у Мар'яни мене теж можуть схопити? – запитав Гуго з тривоگو.

– Мар'яна буде берегти тебе, як зіницю ока.

– А чому я повинен спати в комірці?

– Задля безпеки.

– Вона також читатиме мені?

– Якщо ти попросиш.

– Вона вміє грати в шахи?

– Гадаю, ні...

Короткі запитання й відповіді звучать для нього як останні приготування перед таємною подорожжю. Перебування у пивниці вже гнітить його, і Гуго нетерпляче чекає на той день, коли, надягнувши наплічник, він спуститься разом із мамою до каналізації.

– А там є школа? – запитав Гуго несподівано.

– Любий мій, ти не підеш до школи, ти мусиш ховатися, – сказала мама цілком незнайомим голосом. Це прозвучало для Гуго як покарання, і він запитав:

– Я мушу весь час ховатися?

– До самого кінця війни.

Гуго відлягло від серця: війна, як він чув від багатьох, не буде аж такою довгою.

Запитання, які ставив Гуго, намагаючись наосліп з'ясувати обставини свого майбутнього життя, завдають матері болю. Найчастіше вона відповідає дуже зрозуміло, іноді недоговорює, але неправди не каже, суворо дотримуючись правила: не обманювати. Проте бувають моменти, коли мати, якщо вже визнати всю правду, трохи пом'якшує дійсність, відволікаючи увагу Гуго і приховуючи деякі факти.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби
читати далі, придбайте, будь ласка,
повну версію книги.